

УДК 37(091)

DOI 10.32755/sjeducation.2023.01.225

RATIO STUDIORUM ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

Співак Володимир Васильович,

доктор філософських наук, доцент,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: hortussapientia@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-1681-8486

Вивчення історії європейської педагогічної думки та освітньої системи – важлива умова розуміння сучасних процесів у сфері вищої освіти. Невід’ємною частиною історії освіти є спадщина єзуїтської освітньої системи, яка значно вплинула на освіту як у Європі, так і на інших континентах. Вагомим був вплив єзуїтської педагогіки й в Україні. Основний документ, що регулював освітній процес в єзуїтських закладах освіти, – Ratio Studiorum.

У статті проведено огляд історії впровадження та проаналізовано зміст документа. Під час дослідження використано дискриптивну методологію, методи теоретичного аналізу й синтезу, а також застосовано історичний та культурологічний підходи до об’єкта дослідження.

Окреслено освітній потенціал запропонованої єзуїтами програми та методик навчання. Встановлено, що Ratio Studiorum має високий потенціал як джерело з історії європейської педагогічної думки й може бути використано для подальших досліджень у цій галузі.

Ключові слова: *історія педагогіки, європейська педагогічна думка, єзуїти, Ratio Studiorum.*

RATIO STUDIORUM AS A SOURCE OF HISTORY OF EUROPEAN PEDAGOGICAL THOUGHT

Spivak Volodymyr, Doctor of Sciences (Philosophy),

Associate Professor,

Academy of the State Penitentiary Service

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: hortussapientia@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-1681-8486

Studying the history of European pedagogical thought and the educational system is an important condition for understanding modern processes in the field of higher education. An integral part of the history of education is the legacy of the Jesuit educational system, which had a significant impact on education, both in Europe and on other continents. The impact of Jesuit pedagogy was also significant in Ukraine. The main document regulating the educational process in Jesuit educational institutions was the Ratio Studiorum.

The article reviews the history of implementation and analyzes the content of the document. The research used descriptive methodology, methods of theoretical analysis and synthesis, as well as applied historical and cultural approaches to the object of research.

The educational potential of the program and teaching methods offered by the Jesuits is outlined. It has been established that the Ratio Studiorum has a high potential as a source for the history of European pedagogical thought and can be used for further research in this field.

Key words: *history of pedagogy, European pedagogical thought, Jesuits, Ratio Studiorum.*

Постановка проблеми. В умовах становлення Української держави та розвитку її освітньої системи актуальності набуває вивчення витоків європейської педагогічної думки, до традиції якої тяжіє вітчизняна педагогіка. У цьому контексті особливий інтерес викликає спадщина єзуїтської системи освіти, яка була органічно пов'язана з українською освітньою системою в ранньомодерний період.

Зміст освіти й організацію освітнього процесу в єзуїтських колегіумах регулював основний документ – Ratio Studiorum, який являв собою збірник рекомендацій для адміністрації та викладачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цей документ уже досить давно потрапив до поля зору зарубіжних і вітчизняних дослідників. Зокрема, в контексті розв'язання різних проблем до вивчення Ratio Studiorum звертались: Клод Павур [7], Альдо Скальоне [8], Роберт Швікерат [9], Олег Дух, Василь Кметь [4], Тетяна Прибора [2] та ін. Однак це джерело й досі зберігає свій дослідницький потенціал і може бути використано під час розв'язання широкого кола дослідницьких питань з вивчення історії української та європейської педагогіки й освіти.

Формування цілей статті. Метою цієї статті є огляд змісту й оцінка потенціалу Ratio Studiorum як джерела з історії європейської педагогічної думки. Під час дослідження використано дискриптивну методологію, методи теоретичного аналізу й синтезу, а також застосовано історичний та культурологічний підходи до об'єкта дослідження.

Виклад основного матеріалу. Ratio Studiorum – основний освітній статут ордену єзуїтів, створений 1586 року й після редагування затверджений 1599 року. Цей документ містить опис

системи єзуїтської освіти, зокрема права та обов'язки учасників освітнього процесу, програму і зміст навчання, особливості організації освітнього процесу, методичку навчання та правила поведінки адміністраторів, викладачів і здобувачів освіти. Також Ratio Studiorum вміщує рекомендації щодо змісту навчальних дисциплін, які викладали в єзуїтських колегіях.

Єзуїти, або Товариство Ісуса (лат. *Societas Iesu*), – католицький чернечий орден. Заснований 1534 року Ігнатієм Лойолою і затверджений 1540 року папою Павлом III, створювався для місіонерства та протидії реформації. Проте згодом цей орден почав активно займатися наукою та освітою, поставивши їх на службу інтересам церкви. Зокрема, особливої популярності набули єзуїтські школи-колегіуми. Метою створення цих шкіл було виховання шляхетських і міщанських юнаків у дусі католицизму. Потреби церкви в освічених кадрах і суспільний запит на освіту сприяли успіху освітніх потуг єзуїтів. Зосередившись на розвитку закладів, Товариство значно менше уваги приділяло початковій освіті, хоча в деяких країнах (де єзуїти займалися місіонерською діяльністю) орден створював мережу початкових шкіл. Причиною такої особливості єзуїтської освітньої системи була не «зневага» до початкової освіти, а неможливість охопити цей широкий пласт освітнього поля через брак кадрових ресурсів [5].

Перші колегії створили ще до появи Ratio Studiorum у 40-х рр. XVI століття, й до кінця життя Лойоли (1556 р.) їх уже нараховувалося кілька десятків. Наприкінці XVI – початку XVII століття колегії виникли на теренах Речі Посполитої й у таких українських містах: Львові, Кам'янці-Подільському, Перемишлі, Луцьку, Острозі та ін., а 1632 року митрополит Петро Могила, спираючись на єзуїтські зразки, відкрив у Києві колегію, яка згодом перетворилась на Києво-Могилянську академію. У 1710 році єзуїтська мережа освітніх закладів нараховувала 612 колегій, а 1739 року – вже 669 шкіл, що були розкидані по всьому світі в країнах Європи, обох Америк, Азії та Африки. У 1773 році, на момент призупинення діяльності ордену, він опікувався більш ніж 900 навчальними закладами. Лише наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. через єзуїтські школи в Україні пройшло близько 2,5 – 3 тис. юнаків.

Статут Товариства серед головних цілей ордену визначав викладання катехизму дітям і невігласам, навчання молоді в школах і колегіях, а також викладання філософії і теології в університетах. Освіта посідала настільки важливе місце в діяльності товариства, що єзуїтів можна справедливо назвати освітнім орденом. Навіть негатолики високо оцінювали єзуїтську освіту й відправляли своїх синів до цих шкіл, бо вважали навчання там кращим за те, що можна було отримати в інших місцях.

У єзуїтських колегіумах здобули освіту багато відомих світових та українських учених, митців і державних діячів: Монтеस्क'є, Декарт, Петро Могила, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Стефан Яворський, Теофан Прокопович, Вольтер та ін. [1].

Зрозуміло, що без єдиної програми ця освітня система не могла б існувати довго, залишаючись цілісною, тож Товариство Ісуса було змушене розробити єдиний для всіх закладів програмний документ, відомий як *Ratio Studiorum*.

Термін «*Ratio Studiorum*» є скороченням офіційної назви «*Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu*», тобто «Метод і система навчання Товариства Ісуса». Джерела формування *Ratio Studiorum* – практики Паризького університету, нідерландських шкіл, антична спадщина (Квінтіліан) та її гуманістичні переробки, а також теорії видатних гуманістів тієї епохи (Луїс Вівес, Йохан Стурм та ін.). Але при цьому єзуїти не просто запозичили старі ідеї, а творчо їх переробили на основі власних теоретичних напрацювань і практичного досвіду.

Документ охоплював кілька основних блоків, що мали такі розділи, зокрема:

1. Правила для керівників провінцій, правила для ректора колегіуму, правила для префекта з навчання та організації занять, правила для префекта з порядку та дисципліни.

2. Правила для професорів вищого відділення (богослів'я), що містили правила для викладачів Священного Писання, правила для викладачів івриту, правила для професорів догматичного богослів'я, правила для викладачів церковної історії, канонічного права та морального богослів'я. Під час викладання теології панівним джерелом було вчення Томи Аквінського.

3. Правила для професорів філософії, фізики та математики, правила проведення іспитів. Під час викладання філософії професорам рекомендували орієнтуватись на Арістотеля як на основне джерело.

4. Правила для викладачів *studia inferiora* (початкове відділення), що охоплювало латинську й грецьку мови, граматику й синтаксис, т. зв. «гуманітарні науки» та риторичку. У цьому відділенні спочатку було п'ять класів, пізніше – шість: три (або чотири) класи граматики, що переважно відповідали класичній середній школі; потім клас гуманітарних наук і клас риторички (перший і другий курси). Інші предмети викладали під назвою «accessories», зокрема історію, географію та античність. Математику й природничі науки спочатку викладали на вищому курсі разом з філософією, проте згодом їх почали викладати на нижчому відділенні [5].

Ratio Studiorum розкриває основні чотири аспекти, а саме: адміністрування закладів освіти, навчальний план, методологію навчання й виховання, а також питання дисципліни. Адміністративні питання розкриваються через окреслення обов'язків керівника провінції, ректора і префектів. Навчальна програма визначається послідовністю та градацією курсів вивчення теології, філософії та гуманітарних наук. Так само в документі окреслюється методика проведення занять та вправ у класі. З метою забезпечення дисципліни *Ratio Studiorum* закріплює норми поведінки для учнів, порядок та розклад організації освітнього процесу й виховання [6].

Педагогічні принципи і прийоми єзуїтів, викладені в *Ratio Studiorum*, вплинули на подальший розвиток педагогічної думки та практики. Метою навчання визначається розуміння матеріалу, після якого через активні вправи студента формується майстерність (вміння й навички). Форми вправ вирізнялися різноманітністю: диспути, дискусії, демонстрації та публічні виступи, які організовували щодня, щотижня та щороку, письмові вправи, наслідування класичних авторів. Також практикувались публічні читання і корекція вправ, написання оригінальних творів у старших класах.

Для формування належної мотивації до успішного навчання влаштовували різноманітні конкурси та змагання між учнями класу й між класами, нагородження (відомі нам золоті й срібні медалі для найкращих учнів є спадщиною єзуїтської освіти), а також театральні вистави й конкурси [6]. Усі ці заходи мали комплексний характер, що забезпечувало неперервний, логічний та якісний освітній процес виховання молоді.

При цьому самі єзуїти не розглядали Ratio Studiorum як непорушний канон і допускали внесення змін до нього відповідно до потреб та обставин часу чи країни. Документ коригували згідно з потребами освіти, і він еволюціонував разом з розвитком системи єзуїтської освіти. 1832 року під впливом модернізації інтелектуального життя була створена нова редакція документа, яка, не змінюючи фундаментальних принципів, вводила нові галузі навчання, зокрема більше уваги стали приділяти вивченню національної історії, мови й літератури, географії, математики, природничих наук. Надалі в колегіях фізику, хімію, біологію, фізіологію, астрономію, геологію та інші предмети викладали згідно з усталеними принципами сучасної науки. Тож єзуїтська освітня система демонструє здатність і готовність адаптуватися до потреб часу, що забезпечує її успішність [5].

Завдяки ретельному плануванню єзуїтська освітня система була добре організована. Практичні правила Ratio Studiorum і ретельний нагляд за викладачами й учнями забезпечували успішність та якість, навіть якщо викладач чи вихованець був посереднім. Водночас талановитим учням і вчителям залишався досить широкий простір для виявлення та реалізації їхніх здібностей.

Навчальний план забезпечував поєднання літературної, філософської та наукової підготовки. Ratio Studiorum зосереджувався не на різноманітні галузях знань, що викладали б одночасно, а на вивченні кількох добре пов'язаних предметів, які мали викладати ретельно, з абсолютною успішністю. Зазвичай учень не переходив у вищий клас, добре не засвоївши матеріал попереднього. Для забезпечення ретельного вивчення матеріалу навчальних дисциплін в усіх класах часто повторювали вивчений матеріал (щодня, щотижня та щомісяця). Навчальний матеріал,

який викладав учитель, учень мав засвоїти шляхом різноманітної системи вправ: творів, дискусій, диспутів, змагань.

Не оминало Ratio Studiorum й сфери розвитку фізичного здоров'я студентів. Заняття організовували таким чином, аби залишати достатньо часу для ігор та фізичних вправ. Також у колегіях забороняли варварські покарання, що практикували в тогочасній педагогіці. Дисципліна мала забезпечуватись м'якими засобами з пріоритетом морального переконання. Тож, хоча фізичні покарання учнів у певний період й застосовували в колегіях, вони, з огляду на контекст епохи, мали відносно помірний характер.

Для морального виховання учнів слід було багато уваги приділяти особистому спілкуванню вчителя з учнем. При цьому вчитель мав цікавитися кожним учнем окремо, проявляючи індивідуальний підхід. Оскільки єзуїтській освіті притаманний церковний характер, то саме релігійне навчання було головною метою й релігійний вплив мав охоплювати все навчання. Тож регулярне відвідування богослужінь було для учнів і викладачів обов'язковим.

Щодо інтелектуального масштабу єзуїтської системи варто зауважити її схоластичний характер. Схоластика в ранньомодерну епоху не тільки не втратила свій вплив, а й набула нового звучання завдяки зусиллям творців так званої «другої схоластики» (Суарес, Овієдо, Азор та ін.). Дух цієї системи полягав у дисциплінуванні розуму шляхом різноманітних вправ. Формування розуму в дусі аристотелізму передбачало поступовий і гармонійний розвиток різних сил або здібностей людської душі: пам'яті, уяви, інтелекту, волі. Досягалось це наданням учню загальної «гуманістичної» або ж «вільної» освіти, невід'ємною частиною якої були «сім вільних мистецтв» (*septim artes liberalis*).

Вільні науки спрямовані на надання загальних знань та інтелектуальних навичок, на відміну від спеціальних професійних знань і навичок. Так звані сім вільних мистецтв традиційно складались з двох груп дисциплін – тривіума та квадрівіума, які викладали в університетах на додаток до теології, канонічного права й медицини. Тривіум (*trivium*) охоплював граматику, ри-

торику й діалектику (логіку); квадживіум (quadrivium) – арифметику, геометрію, астрономію й музику.

У сучасній педагогіці термін «вільні мистецтва» використовують для позначення непрофесійної освіти, до якої належать: вивчення літератури, мов, філософії, історії, математики, а також теорії та історії науки як основи загальної освіти [3].

Освіта, яку за Ratio Studiorum надавали єзуїтські колегії, мусила бути не професійною чи спеціалізованою, а мати загальний «гуманістичний» характер і закладати основу для подальшого професійного розвитку. Ця настанова відповідала ідеалу гуманістичної освіти, відповідно до якого людина мала здобути ті універсальні знання, які робили її «освіченою» та сприяли моральному вдосконаленню, а також закладали ґрунт для успішного служіння спільному й особистому благу. Чим вищим буде рівень освіти людини, яка починає професійно спеціалізуватися, тим успішнішою буде така спеціалізація. Крім того, вважалося, що знання з літератури, історії, філософії, ораторського мистецтва, необхідні для будь-якої професії, також є умовою формування вищої культури вільної особистості. Освічена людина не є простим «заробітчанином», вона має цікавитись актуальними питаннями сьогодення й досконало розумітись на інтелектуальних, соціальних, політичних, філософських та релігійних аспектах життя. Те саме стосується вивчення стародавніх мов, особливо латини, яка на той час була мовою науки та єдиною міжнародною мовою. Тренування розуму в процесі опанування класичних наук мало створити міцний фундамент для подальших успіхів в отриманні професійних знань та діяльності в інтресах загального блага [5].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Таким чином, з усього вищезазначеного можна зробити висновок, що Ratio Studiorum є доволі цінним джерелом з історії педагогічної думки, яке дозволяє розкрити різноманітні аспекти становлення європейської освітньої системи. У документі містяться відомості щодо особливостей організації освітнього процесу, контролю якості освіти, заходів мотивації до навчання, методики викладання, навчальних планів та змісту освіти єзуїтських колегумів, які були найбільш поту-

жними й поширеними закладами вищої освіти свого часу. Зважаючи на вплив єзуїтської освіти на подальший розвиток педагогічної думки, вищезгадані відомості мають досить вагому наукову цінність для подальших історико-педагогічних досліджень.

Список використаних джерел

1. Кіку В. А. Єзуїтські школи. *Енциклопедія історії України* : Т. 3. Київ : Наукова думка, 2005. 672 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ezuitski_shkoly (дата звернення: 21.01.2023).

2. Прибора Т. О. до історії створення «Ratio Studiorum» у XVI столітті. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. Вип. 71. Т. 1. С. 65–69.

3. Сім вільних мистецтв. *Енциклопедичний словник класичних мов*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. С. 455.

4. «Ratio Studiorum» в історії європейської та української освіти. *Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти (Серія Studia rationis)* / пер. з лат. Р. Паранько, пер. з англ. А. Маслюх. Львів : Свічадо, 2008. С. 7–31.

5. Catholic Encyclopedia article on the Ratio Studiorum. URL: <https://www.newadvent.org/cathen/12654a.htm> (дата звернення: 21.01.2023).

6. The jesuit Ratio Studiorum of 1599. Translated into English, with an Introduction and Explanatory Notes by Allan P. Farrell, S.J. University of Detroit, 1970.

7. Pavor C. The Ratio Studiorum: The Official Plan for Jesuit Education. Saint Louis: The Institute of Jesuit Sources, 2005.

8. Scaglione A. The Liberal Arts and the Jesuit College System. Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1986.

9. Schwickerath R. Jesuit Education: Its History and Principles Viewed in the Light of Modern Educational Problems. Saint Louis, Missouri: B. Herder, 1903.

References

1. Kiku, V.A. (2005), Jesuit schools, *Encyclopedia of the History of Ukraine*, Vol. 3, Naukova dumka, Kyiv, available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0 (accessed at 21 January 2023).

2. Prybora, T. O. (2020), To the history of creation of "Ratio Studiorum" in the XVIth century, *Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, № 71, Vol. 1, pp. 65–69.

3. Seven liberal arts (2017), Encyclopedic dictionary of classical languages, Kyiv University, Kyiv.

4. "Ratio Studiorum" in the history of European and Ukrainian education, (2008), *Ratio Studiorum: The ratio of studies of the Society of Jesus. The system of Jesuit education (Studia rationis series)*, Svichado, Lviv, pp. 7–31.

5. Catholic Encyclopedia article on the Ratio Studiorum, available at: <https://www.newadvent.org/cathen/12654a.htm> (accessed at 21 January 2023).

6. The jesuit Ratio Studiorum of 1599 (1970), S. J. University of Detroit.

7. Claude, P. (2005), *The Ratio Studiorum: The Official Plan for Jesuit Education*, The Institute of Jesuit Sources, Saint Louis.

8. Scaglione, A. (1986), *The Liberal Arts and the Jesuit College System*, John Benjamins Publishing Company, Philadelphia.

9. Schwickerath, R. (1903), *Jesuit Education: Its History and Principles Viewed in the Light of Modern Educational Problems*, B. Herder, Saint Louis, Missouri.